

Espectura i diferència en Maurice Blanchot

JOAN CABÓ RODRÍGUEZ

La Salle-Universitat Ramon Llull

Resum: Pensar la diferència és un dels llocs propis més característics de la filosofia continental contemporània. En aquest treball intentarem estirar el fil de la diferència en el context de la filosofia nascuda de Husserl per acostar-nos a la lectura particular que en fa Maurice Blanchot. Després d'una primera introducció, emprendrem aquest camí sintèticament en tres etapes. En la primera, intentarem acostar-nos al pensament de la diferència en la mesura que pot néixer d'una fenomenologia que s'atansa als seus límits. En la segona, a partir d'un comentari de Jean-Luc Marion, ens introduïrem en el desplegament de dimensions diverses de la diferència en Heidegger, Levinas i Derrida, en tant que són autors centrals amb els quals Blanchot dialogarà. En darrer lloc, en la tercera etapa d'aquest breu itinerari, esbossarem el plantejament propi de Blanchot sobre aquesta qüestió, assenyalant la seva distància o afinitat intel·lectual amb els principals desplegaments de la diferència introduïts prèviament.

Paraules clau: Maurice Blanchot, diferència, escriptura, fenomenologia.

Writing and difference in Maurice Blanchot

Abstract: Thinking about difference is one of the defining features of contemporary continental philosophy. In this work, we aim to trace the thread of difference within the philosophical tradition that emerged from Husserl, with a particular focus on Maurice Blanchot's unique interpretation of it. After a brief introduction, we will proceed in three stages. In the first, we will explore how the concept of difference can emerge from a phenomenology that approaches its own limits. In the second, drawing on a comment by Jean-Luc Marion, we will examine how the different dimensions of difference unfold in the thought of Heidegger, Levinas, and Derrida—three central figures in the discussion of Blanchot. Finally, in the third stage, we will outline Blanchot's own approach to difference, highlighting his intellectual affinities and distances from the major formulations of difference discussed earlier.

Keywords: Maurice Blanchot, difference, writing, phenomenology.

1/ Introducció

Pensar la diferència és potser el lloc propi més característic de la filosofia continental contemporània. La qüestió de la diferència arrela tant en l'obra de Nietzsche, com en la psicoanàlisi de Freud i en la fenomenologia husserliana. L'obra de Husserl, en particular, explora algunes qüestions límit que propiciaran grans desenvolupaments ulteriors en diverses direccions, com ho seran la tematització de la diferència ontològica heideggeriana o l'experiència paradoxal de l'altre en Levinas. Igualment, un altre bon coneixedor de l'obra de Husserl, Jacques Derrida, sostindrà que la diferència és allò més propi i irreductible en el pensament de la nostra època, i pronunciarà el 1968 la seva conferència programàtica «La Différance». El mateix any, Gilles Deleuze publicaria *Différence et répétition*. Aquestes referències emmarquen una condició d'època que troba un dels seus epicentres en el pensament francès de la segona meitat del segle vint, profundament marcat pel Maig del 68.

La qüestió de la diferència ressonarà també d'una forma altament significativa en l'obra de Maurice Blanchot, nascuda de la crítica literària i del pensament sobre l'escriptura. En *L'entretien infini*, publicat el 1969, hi reivindicarà l'escriptura fragmentària i la discontinuïtat com a exigència del pensament. Segons el crític francès, la paraula diu la diferència i s'allunya de la possibilitat del sistema i de la identitat. En l'obra de Blanchot podem trobar-hi un plantejament original d'aquesta qüestió d'època tant en el pla lingüístic i literari, com en l'ontològic i en l'eticopolític. En el rerefons dels plantejaments de Blanchot, s'hi reflecteixen, a més, molt sovint, algunes qüestions plantejades per Heidegger, Levinas i, més tard, Derrida. Tots tres provenen del tronc de la fenomenologia. Aquest fil de la diferència en el context de la filosofia continental nascuda de Husserl és el que precisament intentarem estirar per endinsar-nos en la proposta particular de Blanchot. Emprendrem aquest camí —molt sintèticament, és clar, pel temps de què disposem— en tres etapes: en la primera —«Del paradigma de la presència al pensament de la diferència»—, intentarem acostar-nos al pensament de la diferència en la mesura que pot néixer d'una fenomenologia que s'atansa als seus límits; en la segona —«Relectures de la diferència»—, ens introduïrem en el desplegament de dimensions diverses de la diferència a partir d'alguns pensadors clau amb els quals Blanchot dialogarà; finalment, en la tercera etapa d'aquest breu itinerari —«Maurice Blanchot i el pensament de la diferència»—, ens acostarem al plantejament propi de Blanchot sobre aquesta qüestió i a la seva distància o afinat intel·lectual amb els principals desplegaments de la diferència introduïts prèviament.

2/ Del paradigma de la presència al pensament de la diferència

Hem intentat mostrar en alguns treballs previs que l'obra de l'escriptor francès Maurice Blanchot, que es mou principalment en l'àmbit de la crítica literària, podria comprendre's com un accés excèntricament fenomenològic «a les coses literàries mateixes».¹ En aquesta direcció han apuntat els estudis de Marlène Zarader, Jérôme De Gramont o Etienne Pinat.² Sens dubte, Blanchot va entrar en contacte amb les investigacions fenomenològiques des dels seus anys a Estrasburg, on coincidí amb un jove Emmanuel Levinas. Més endavant, es faria molt patent en la seva obra crítica la petjada de Heidegger, sobretot als anys cinquanta. Acaba de ser publicat, per cert, un extensíssim volum amb les notes inèdites de Blanchot sobre Heidegger. I a partir dels anys seixanta, en canvi, s'accentuarà en la seva obra el distanciament del filòsof alemany i una influència molt gran de Levinas, que donaria lloc a un interessant diàleg entre ambdós pensadors.

Aquesta petjada de la fenomenologia em sembla decisiva per abordar la qüestió de la diferència, ja que l'obra de Husserl i els seus desplegaments ulteriors marcaran el curs de la filosofia continental al segle xx, en la qual aquesta qüestió de la diferència esdevindrà central. Podríem dir que la fenomenologia de Husserl intenta dibuixar un marc ideal de la filosofia i que, simultàniament, en constata la impossibilitat. Trobem una formulació paradigmàtica del seu projecte en el cèlebre §24 d'*Idees I*, sobre «El principi de tots els principis». Però Husserl mateix descobrirà que potser aquest model no és més que un miratge en el desert. En aquelles qüestions clau, com ho són el flux temporal de la consciència, a les *Lliçons sobre la consciència interna del temps*, editades per Edith Stein i Martin Heidegger, o la intersubjectivitat, a la cinquena de les *Meditacions cartesians*, traduïda precisament per Levinas, hi veurà límits o punts de fuga que escapen a aquest model de fenomenicitat en què la intuïció i la donació estarien equilibrades. Amb el llenguatge de Jean-Luc Marion, podríem dir que, més enllà de la fenomenicitat comú, Husserl topa amb fenòmens *saturats*.³

1. Hem contextualitzat aquest acostament en alguns treballs previs. Vegeu: J. Cabó Rodríguez, «Maurice Blanchot y la crítica literaria como realización excéntrica del proyecto fenomenológico», a S.A. Flores Borjabad, I. Respaldiza Salas i R. Grana (Coord.), *Nuevas investigaciones y perspectivas sobre literatura, cultura y pensamiento*, Madrid: Dykinson, 2023, p. 301-317; J. Cabó Rodríguez, «Escriptura e intencionalidad en Maurice Blanchot», *Cauriensia*, xvii, 2022, p. 25-44.
2. Vid. Marlène Zarader, *L'être et le neutre. À partir de Maurice Blanchot*, Lagrasse: Verdier, 2001; Jérôme De Gramont, *Maurice Blanchot et la phénoménologie. L'effacement, L'événement*, Mayenne: Corlevour, 2011; Etienne Pinat, *Les deux morts de Maurice Blanchot. Une phénoménologie*, Bucarest: Zeta Books, 2014.
3. Cf. Jean-Luc Marion, *Étant donné. Essai d'une phénoménologie de la donation* (4e édition corrigée et augmentée), Paris: PUF, 2013, p. 370-383.

Si entenem el paradigma esbossat al §24 d'*Idees I* com un model de *presència*, de confluència equilibrada de la intuïció i la donació, la crisi d'aquest paradigma de *presència*, o almenys la seva desestabilització, en les regions límit de la fenomenicitat, conduirà la filosofia a pensar la *diferència*. Les coses mateixes a les quals ens atansem se'ns escapen, no es deixen aprehendre, ens les trobem permanentment diferint, marcant la distància que ens impedeix fer-ne *objectes* del pensament.

3/ Relectures de la diferència

Tres grans filòsofs contemporanis que sens dubte desplegaran en direccions diferents el pensament de la diferència, tots tres partint inicialment de la fenomenologia, són també els tres filòsofs amb qui Blanchot dialogarà amb més intensitat, explícitament o implícitament, entorn del tema de la diferència: Heidegger, Levinas i Derrida. Les seves propostes ens poden ajudar a comprendre els desenvolupaments del tema de la diferència presents en l'obra de Blanchot.

Per tal de copsar el diferent caràcter, però també la possible complementarietat, d'aquestes tres perspectives sobre la diferència, permeteu-me de remetre a una imatge que proposa Jean-Luc Marion, cap al final d'una gran obra de joventut, *L'idol i la distància*, marcat certament per la lectura de la diferència que uns anys abans havia fet Hans Urs von Balthasar al cinquè volum del seu *Glòria*.⁴ Per situar cadascuna de les dimensions de la diferència, Marion remet a la carta de sant Pau als Efesis (3,18). Allà, sant Pau ens insta a conèixer l'amor de Déu en tota la seva amplada i llargada, alçada i profunditat. Marion interpreta aquestes dimensions explicitades per sant Pau en clau de diferència i distància. Les tres dimensions de la diferència serien en el fons tres lectures de la diferència ontològica heideggeriana: copsada en la seva *amplada*, és a dir, en la diferència entre l'ésser i l'ens, com proposa Heidegger; depassada en la seva *alçada*, és a dir, en la diferència respecte a altri, com proposa Levinas; o considerada en la seva *llargada*, és a dir, en la *diferència* («différance») que caracteritzaria l'escriptura, com proposa Derrida. Totes aquestes diferències, però, romandrien interiors a una quarta dimensió, la *profunditat*, que segons Marion cal pensar des de l'ordre superior de la caritat i que, a partir de Balthasar, es podria formular teològicament com la distància intratrinitària entre el Déu-Pare i el Déu-Fill, com la retirada del Déu-Pare que preserva Déu de convertir-se en un ídol.⁵

4. Vid. Hans Urs Von Balthasar, *Gloria. Una estètica teològica*. 5. *Metafísica. Edad Moderna* (trad. V. Martín i F. Hernández), Madrid: Encuentro, 1996, p. 563-575.

5. Jean-Luc Marion, *L'Idole et la distance*, Paris: Grasset, 1977, p. 309-311.

La primera gran fita en el camí que condueix la fenomenologia al pensament de la diferència és, sens dubte, Heidegger, amb la seva formulació de la diferència ontològica entre l'ens i l'ésser, o la diferència en *amplada*, com la qualifica Marion. Per desvelar l'ésser que es retira, el filòsof alemany ha de superar necessàriament la mera descripció i el llenguatge propi del *logos* apofàntic i referencial. Vet aquí unes notes seves de principis dels anys quaranta –al volum *Das Ereignis*– en què ens formula aquest depassament com una mena d'imperatiu: «Impedeix una vegada la mera descripció, que sempre només evadeix en l'ens, interdiu el mer informar, que només enyora el passat, desisteix planejar i computar, que només entaula el futur pròxim –i intenta després encara pensar i dir. Llavors et serà com si fos el no-res. Però llavors serà per a tu allò que és: l'ésser [*Sein*]».⁶ Pensar és considerar aquest no-res que marca la diferència de la retirada de l'ésser.

La segona gran fita és Levinas. En un cert sentit, tota la seva obra podria comprendre's com un aprofundiment d'aquella cinquena *Meditació cartesiana* que havia traduït per a Husserl en la seva joventut. El problema de la intersubjectivitat ens confronta d'entrada, ja amb Husserl, a un *alter ego* la realitat essencial del qual, el fet de ser una altra consciència, ens roman sempre oculta, i descobrim només indirectament, com una *a-presentació*, i per analogia amb la nostra experiència interna.⁷ Levinas, però, descobrirà que aquesta diferència es radicalitza fins al punt de descobrir en el *rostre* (*visage*) de l'altre una inversió de la intencionalitat que converteix el subjecte en subjecte a l'altre, i li imposa una responsabilitat absoluta envers ell. La diferència en *alçada*, com l'anomenaria Marion, preserva l'altre de la seva objectivació o reducció a un sistema. El rostre de l'altre és una mena de punt de fuga que obre l'infinit.

La tercera fita és Derrida. Segons ell, la diferència és per al pensament allò més propi i irreductible de la nostra època.⁸ La seva proposta consistirà en una desconstrucció de l'arquitectura de la presència que ha dominat el pensament metafísic, i que beu també, sens dubte, del projecte que formulava ja Heidegger al §6 d'*Ésser i temps*. En el cas de Derrida, aquesta desconstrucció de la metafísica es duu a terme partint d'un àmbit ben afí al de Blanchot, el de l'escriptura, l'estudi del diferir en el llenguatge i en el signe. És el que Marion ha caracteritzat com a dimensió *horitzontal* de la diferència. Per Derrida, la distinció entre presentació i representació resultarà impossible, allò

6. Martin Heidegger, *El evento* [*Das Ereignis*] (trad. Dina V. Picotti C.), Buenos Aires: El Hilo de Ariadna, 2016, p. 163 [La traducció catalana és nostra].

7. Cf. Edmund Husserl, *Meditacions cartesianes. Una introducció a la fenomenologia* (trad. F. Pereña Blasi i J. González-Guardiola), Barcelona: Universitat de Barcelona, 2016, p. 120-122 (§50).

8. Cf. Jacques Derrida, *Marges de la philosophie*, Paris: Minuit, 1972, p. 7.

que assegura la presència és també allò que la torna impossible, de tal forma que, per a ell, les *coses mateixes* sempre se sostreuen.⁹

Malgrat algunes divergències importants entre els enfocaments i els projectes filosòfics, en aquests desenvolupaments particulars i originals de la fenomenologia hi subjau quelcom compartit: una experiència límit del diferir de la presència. Una experiència que també es revelarà en l'obra de Blanchot en el seu accés excèntricament fenomenològic a la cosa mateixa de l'espai literari.

4/ Maurice Blanchot i el pensament de la diferència

Si els pensaments de Heidegger, Levinas i Derrida¹⁰ troben el seu punt de partida en les investigacions de Husserl, aprofundint-les des del diferir irreductible d'allò que en l'experiència no es dona com a presència –l'ésser, el rostre de l'altre, el referent del signe–, Blanchot duu a terme d'una forma molt particular un accés a les *coses literàries mateixes* i, en la intimitat irreductible de l'espai literari, assisteix, com Orfeu, a l'esvaïment del seu punt intencional, maldant per agafar les ombres d'una Eurídice que es dissipa en l'abisme quan la mirada del poeta se la vol apropiat.¹¹

Blanchot entrarà en diàleg amb les tres dimensions de la diferència que esbossàvem fa un moment. El pensament de Heidegger i l'exploració en *amplada* de la diferència marcaran profundament l'obra crítica de Blanchot, sobretot als anys cinquanta, malgrat que, després, progressivament s'aniria distanciant cada cop més del filòsof alemany. L'aprofundiment en *alçada* del seu amic Levinas, en canvi, s'aniria fent cada cop més present en l'obra de Blanchot, especialment a partir dels anys seixanta. Pel que fa a la proposta de Derrida, més tardana, comparteix amb el crític francès un gran tema de fons: l'escriptura com a *a priori* radical, i la relació entre ambdós fou també intensa al final de la vida de Blanchot.¹²

9. Cf. Maurizio Ferraris, *Introducción a Derrida*, Buenos Aires: Amorrortu, 2006, p. 41-43.
10. Si bé el pensament de Jacques Derrida és el que més s'ha allunyat del mètode pròpiament fenomenològic, cal tenir ben present el seu aprenentatge fenomenològic i el caràcter de les seves primeres obres, que marcarien els desenvolupaments ulteriors: el seu treball de 1953-1954, publicat posteriorment, *Le problème de la genèse dans la philosophie de Husserl* (1953-54), Paris: PUF, 1990, la seva traducció i introducció a l'obra de Husserl, *L'origine de la géométrie*, Paris: PUF, 1962 i *La voix et le phénomène. Introduction au problème du signe dans la phénoménologie de Husserl*, Paris: PUF, 1967.
11. Parafrasejo P. Virgili Maró, *Geòrgiques* (trad. Miquel Dolç), Barcelona: Fundació Bernat Metge, 1963, p. 190-191 (IV, vv. 499-503).
12. Es poden consultar alguns testimonis de la correspondència entre ambdós pensadors a l'Institut Mémoires de l'Édition Contemporaine – IMEC (Abaye d'Ardenne). Blanchot, de fet, va fer Derrida hereu dels seus drets intel·lectuals, tot i que malauradament el filòsof d'origen argelià morí molt poc després del traspàs de l'escriptor francès.

En certa mesura, doncs, Blanchot recull en la seva obra aquesta triple dimensió de la diferència. La diferència en la seva *llargada*, aprofundida per Derrida, l'entoma Blanchot des de la qüestió de la llengua i l'escriptura, considerada en els seus modes originaris de donació, més enllà del llenguatge instrumental,¹³ vers un dir que excedeix la referencialitat, i que, per tant, escaparia a allò que Derrida anomena *logocentrisme*.

Pel que fa a l'amplada, repensarà, en el context de la seva reflexió sobre l'espai literari, allò que en l'experiència es retira i es mostra paradoxalment com a inaparent, però depassant l'ésser heideggerià i la diferència ontològica en la noció de *neutre*, una expressió que va prenent diverses formes al llarg de la seva obra, i que indica precisament un buit que marca la diferència entre un i altre.¹⁴

Aquest mateix filó del neutre endinsarà Blanchot en un íntim diàleg amb Levinas.¹⁵ El gir fenomenològic efectuat per Levinas, depassant l'ontologia en una nova filosofia primera fundada en la relació ètica en un sentit fonamental, troba en Blanchot un pensament correlatiu nascut en l'experiència de l'escriptura. La paraula, considerada en el seu mode més propi de donació, més enllà dels seus usos instrumentals, és paraula adreçada a l'altre, que no mira de constituir el món, sinó de considerar l'altre sense mediació, en la seva in-essencialitat, en la seva diferència irreductible. Un neutre (*ne uter*, ni l'un ni l'altre) preserva aquesta diferència entre l'un i l'altre. El neutre, no obstant això, no és una mediació. Com deia el mateix Levinas sobre Blanchot,¹⁶ el neutre, pròpiament parlant, no és; però assenyala un espai dissimètric i diacrònic, una relació incommensurable que manté l'altre sempre per sobre de mi, diferint *en alçada*. Blanchot apunta que els dos centres de gravetat de tot llenguatge són la denominació del possible i la resposta a l'impossible.¹⁷ Però podríem arribar a comprendre la segona com a condició de possibilitat de la primera. En la seva font, la paraula sorgeix d'aquesta relació irreductible amb l'alteritat. L'altre pot revelar-se, llavors, com el sentit més profund de l'experiència impossible. Més encara: la resposta a l'impossible que l'espai literari anunciava pot ser ara pensada en tant que responsabilitat envers l'altre.

13. Cf. Maurice Blanchot, *Faux pas*, Paris: Gallimard, 1943, p. 9-23; Maurice Blanchot, *L'espace littéraire*, Paris: Gallimard, 1955, p. 236-237; Maurice Blanchot, *L'entretien infini*, Paris: Gallimard, 1969, p. vii.

14. Cf. Maurice Blanchot, *Le pas au-delà*, Paris: Gallimard, 1973, p. 97. Per a una primera introducció a aquesta noció, vegeu: J. Cabó Rodríguez, «L'escriptura, el neutre i la tasca de pensar. Una aproximació a Maurice Blanchot a partir de la seva obra crítica i filosòfica», *Ars Brevis. Anuari de la Càtedra Ramon Llull Blanquerna* (Universitat Ramon Llull), xix, 2013, p. 44-50.

15. Cf. Maurice Blanchot, «Notre compagne clandestine», a *La condition critique. Articles 1945-1998*, Paris: Gallimard, 2010, p. 357-367.

16. Cf. Emmanuel Levinas, *Sur Maurice Blanchot*, Montpellier: Fata Morgana, p. 51-52.

17. Cf. Maurice Blanchot, *L'entretien infini*, Paris: Gallimard, 1969, p. 92.

Restaria considerar, però, si encara podríem establir una certa correlació entre la lectura blanchotiana de la diferència i aquella quarta dimensió, la profunditat, que Marion llegeix explícitament en clau teològica. En el cas de Blanchot, la diferència troba un punt culminant en la seva reflexió sobre la condició jueva i en la relectura de l'Escriptura. Certament, el seu judaisme de pensament és potser només el límit d'aquesta diferència en *alçada*, forjada en diàleg amb Levinas. Aquesta exigència ètica s'obre en Blanchot a un *defora* que no pot ser un lloc teològic, però que és el lloc de la resposta a l'impossible, que ens preserva de tota idolatria de pensament. Tota l'obra de Blanchot ens insta a testimoniar l'impossible, a preservar el defora de la seva reducció a la identitat o a la indiferència. I aquesta és potser avui la tasca més important del pensament.